

Sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű*

A Mózes imádságaként ismert 90. zsoltár – többek között – az emberi élet hosszáról és fontosságáról is elmélkedik. „Eszteink száma – írja a tudós népevezér – hetven esztendő vagy ha feljebb nyolcvan esztendő, nagyobb része nyomorúság és fáradtság, és gyorsan tovatűnik, mintha repülnénk.” Egy másik számadatot is felvillant Mózes, mikor ezt mondja: „Ezer esztendő előtted annyi, mint egy nap, ami elmúlt, és mint egy őrzárásnyi idő éjjel.” Ezekhez a pontokhoz kell igazítanunk Zizi (Hazay Lujza) történetét, aki a minap ünnepelhette a 100. születésnapját. Gyorsan tovatűnt ez a harminchatezer-ötszáz nap, és olyan gazdag volt, mintha ezer évet járt volna be.

Ha van színes eredetsokor, hát az övé az. A család ősi vezetékeve Kohn volt. Zizi nagyapja a Rimaszombatban született Kohn Arnold-Manó, fivére Sámuel, aki az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyminisztere is volt 1910 és '17 között. Arnold-Manó felesége egy brit–olasz pár lányaként toppant e világba. Fiuk, László, Zizi édesapja egy sváb szállodatulajdonos unokáját vette el, akinek a vér szerinti apja, a családi hagyomány szerint, a későbbi belga király volt. Zizi férje, Félix Pál műfordító, a vészkorszakban az anyja nyomására Romániába menekült, majd egy várnai kitérőt követően jött vissza Budapestre.

A Hazay család egyik fele, élén a felsőházi báró Hazay Samuval, inkább konzervatív volt. Sajátos kivételként említhetjük Hazay Lászlót, aki eltökélt szociáldemokrataként emlegette, hogyha nem volna nős és családos, akkor a spanyol polgárháborúban harcolna Franco ellen. Zizi maga is a munkásosztály mellett szívvel-lélekkel elkötelezett nő volt és maradt, sőt – bár '56-ban kilépett a kommunista pártból – ma is kommunistának tartja magát.

Mi sem természetesebb, mint hogy már gyerekként támogatta kis zsebpénzéből az illegális baloldali mozgalmakat, a háború alatt pedig minden veszéllyel dacolva vitt segélycsomagokat üldözött zsidó családoknak, de az is természetes volt, hogy ha kellett, befogadták a bujkáló névtelen illegális kommunistát is.

A háború utáni átalakulás éveiben, a filozófia–szociológia egyetemi tanulmányokkal szerzett diploma birtokában a Szikra, majd az ebből alakult Gondolat szerkesztője és fordítója lett nyugdíjba vonulásáig. Férje a Külügyben kezdte, de '56 után a karrierjét egy kegyelemből kapott vasüzemben folytatta egyszerű kohó melletti vasöntőként. Félix Pál később ismert műfordító és nyelvtanár lett. Két fiuk született, Péter újságíró és Miklós üzletember. Hat unoka teszi teljessé a családot.

Zizit Félix Pál halála után ismertem meg. Kapcsolatunk úgy kezdődött, hogy a műfordító felkínálta egyik könyve honoráriumát valamelyik hajléktalanellátáshoz kapcsolt alapítványunk számára. Ezt a hagyományt

---

* A beszélgetés folytatását következő számunkban közöljük. – A szerk.

folytatta özvegye is. Így sikerült Dankó utcai kórházunk étkezőjét kialakítani. Mikor az áldott emlékű Samu István főorvossal az új létesítményt átadtuk, akkor jelent meg a sugárzóan szép és kedves Lujza. Ennek idestova negyedszázada már.

Sokat diskuráltunk az elmúlt években, s ezek során bontakozott ki Zizi története. Bebarangoltuk gyerekkora budapesti helyszíneit. Mindig megkapott az a szívből jövő lelkendezés, amivel találkozásainkat átélte. Közben pedig beszélgettünk, beszélgettünk. Hol a Bartók Béla úton, hol a Szabadság-szobor alatti tükörsima jégen egyensúlyozva, éjjel, hol pedig a Lepke utcai Bauhaus házban lévő meghitt lakásán. Különösen is szerettem itt a természet által birtokba vett kertet. Azt is, hogy valószínűleg építése óta nem renoválták a házat, ami valahogy túlélte épségben a II. világháborút is. A hatalmas nappaliban az elegáns építészeti stílus adta felemelő térben, könyvektől roskadozó polcok ölelésében áll Félix Pál íróasztala is, érintetlenül, abban az állapotban, ahogy évtizedekkel ezelőtt a végzetes balesetét megelőzően Pali hagyta. Ott az asznapi Népszabadság, a munkához odakészített szakkönyvek, és az elmaradhatatlan pipa, melyből egy egész gyűjteménye volt, hogy azután Radnóti Sándor is választhasson egyet közülük. Zizit a szépsége, eleganciája, műveltsége és humora mellett a sírig tartó szerelmes hűség is meghatározza.

Az elmúlt években sok fecnit őriztem meg, melyekre beszélgetésünk foszlányait jegyezgettem sebtiben, lehetőleg megőrizve sajátos nyelvi fordulatait. Neki a tenispályán kártyázó (és többnyire bosszúsan veszítő) herceg Esterházy is csak egy „pofa” volt. Vagy a 19. századi forradalom bővületében a zsidóság „hanyatt-homlok” csatlakozott a nemzeti ügghöz. Ugyanígy menekült Bécsbe a család jobboldala. Kedves bosszankodásokkal tette szavá mindig, hogy felesleges munkát végzek, hiszen semmi különösebben érdekes dolog nem történt vele élete során. Ez a századik születésnap mégis egy olyan pont, hogy meg kellett kísérelnem a már-már lehetetlent, valahogy összefűzni ezeket a feljegyzéstöredékeket egy élet vázlatos történetévé. Közben arra gondoltam, hogy mindez olyan ügyetlen vállalkozás, mintha megpróbálnám egy hatalmas fa sárga, rőtvrös, ilyen-olyan zöld, barna, arany, ezüst és egyéb színűvé érett, lehullott leveleit visszailleszteni az ágak hegyére. Lehet persze, hogy boldogabb az, aki nem a lombkoronát álmodja vissza, hanem csak elvarázsolva barangol az avarban...?

*

Nagyon jó helyre születtem, igen, nagyon jó helyre. De olyan helyre, ahol nagyon sok visszasság is volt a mentalitások háborújában. A két Hazay fiú, a Samu bácsi meg a nagyapám kivételes neveltetésben részesült a Felvidéken, ahol a házitanítójuk egy liberális költő, tudós irodalmár volt. Amikor leérett-ségiztek, rögtön bevonultak karpaszományosnak, mert ez akkor kötelező volt. A családi feljegyzésekből látszik, hogy Samu mint egy üstökös, úgy emelkedett a katonai pályán egyre magasabbra.

– *Mi volt a titka?*

– Nem tudjuk, vagy legalábbis én nem tudom. De tíz év múlva már kiküldték a vezérkari tisztek iskolájára, Párizsba (valójában inkább Bécsbe – IG). Nagyapám köztisztviselő volt, egy időben a pénzügyórság vezetője. De viszont Samu

ezen a katonai vonalon ment nagyon, de nagyon előre. Aztán megházasodott. Elvette Juhász Andor lányát. Juhász Andor volt a Kúria elnöke. Juhász Mariskát még volt szerencsém ismerni. Mikor kitört az őszirózsás forradalom, akkor hanyatt-homlok az egész család apraja-nagyja, mindenki Bécsbe menekült. Együtt, mindenki, Samu bácsi, a nagyapám, unokahúg, mindenki, kivéve dr. Hazay Lászlót, aki akkor végezte el a jogot, és jelentkezett a forradalmi munkáshadseregbe. Nem vették be, mert tizenhat éves korában az úri gyerekek a laktanya udvarán, ahol a nagyapám volt a pénzügyőrség főembere, lövöldözni tanultak légpuskával. Egy lány kilőtte a fél szemét. Volt nagy cirkusz, el lehet képzelni. Nagyanyám őrjöngött. Na de aztán valahogy megoldották, mert kapott egy üvegszemét Németországból. Szóval jelentkezett munkásórnek. De nem vették be a szeme miatt, vagy nem mert bevenni esetleg a sorozópofa, mert félt, hogy majd a Hazay család leüti, hogyha visszajönnek, és megtudják, hogy az unokaöccsüket besorozta a Vörös Hadsereg. Haza is jött nemsokára az egész család, fülüket-farkukat behúzva. Köztük az én keresztapám is, báró Hazay Miklós. Rendkívül művelt ember volt, Samu bácsi fia. És ő éppen a nagy műveltségéből kifolyólag az apámmal marha jóban volt, állandóan duruzsoltak együtt. Nekem meg az öcsémnek ő volt a keresztapánk. Nagyon-nagyon szerettem.

– *Ők voltak a baloldaliak?*

– Miklós biztos csak olyan baloldali volt, akit haladónak nevezünk. De a papám igazán baloldali volt. A fülét lógatva eltávozott a sorozásról, mert nem sorozták be vörös katonának. Ez egy életre nagy emléke maradt. Ugyanis minden holmiját, amikor már teljesen kiszállt mindenből, még az indexét is elégette vagy bedobta a szemébe. Ez a besorozó papír, ez az egy őriztetett meg. Egyszer és mindenkorra baloldali munkáspárti ember maradt élete végéig. A keresztapámmal végig jóban voltak. Csak később Hazay Miklóst kitelepítették. A felesége kiváló festőművész volt. Amikor vége lett a kitelepítésnek, akkor a művésznő bátyja, aki Angliában élt akkor már hosszú-hosszú évek óta, kimenekítette őket Bécsbe.

– *Ki vette fel a Hazay nevet? Mi volt az eredeti családi név?*

– Kohn. Szerintem ők 18 éves koruk körül keresztelkedhettek ki a 48-as szabadságharc hatására. Az apjuk biztos támogatta ezt, mert nagyon nagy hazafiak voltak. Jókaitól megjelent az 1848-as események ötvenedik évfordulójára egy nagyon szép, saját kiadású album. Képekkel, mindennel, hogy mi volt 1848-ban. És én abból láttam, hogy a zsidók hanyatt-homlok támogatták a 48-at, annyira, hogy alig bírták elviselni, amikor összeomlott.

– *Ki volt Hazay Samu apja?*

– A neve nem jut eszembe, csak egyet tudok, hogy Afrika-kutató volt. A két fiú ilyen légkörben nevelkedett. Samu volt az idősebb, és a nagyapám, Arnold-Manó a fiatalabb. Az ő felesége olasz volt. Illetve az olasz anyja férjhez ment egy Angliából származó tudóshoz, egy vulkanológushoz. Ez nagyon érdekes dolgokat hozott elő, mert ugye ezek az olaszok vad katolikusok voltak. Az

angol meg anglikán. Úgyhogy amikor megszülettek a gyerekek, az istennek nem voltak hajlandók a katolikusok megkeresztelni őket. Állati nagy harc indult meg, ami azzal végződött, hogy hosszú ideig, már nem tudom, hányadik gyerek is megjött, amikor végre az angolok kiengedték az anglikánságból a dédapámat. Katolizált, annyira, hogy én még láttam egy olyan papírt, amit a pápa írt alá, engedélyt adva arra, hogy ilyen és olyan olasz egyházközségbe bevételezzék.

Ez 1870 körül lehetett. 78-ból van egy olyan papír, amikor a szerencsétlen anglikán olasz házaspár immár katolikusként megérkezik Budapestre. Ennek az a története, hogy megismerkedtek bizonyos Liszt Ferencsel. Nagy zenekedvelők voltak. Liszt elmondta, hogy egy akadémiát fog itt nyitni, ők meg előadták, hogy a gyerekeik zongorázni tanulnak. Elhatározták, hogy átjönnek Magyarországra. Azt a papírt is láttam, amikor a dédapámat kinevezték egyetemi tanárnak, itt a Múzeum körúti egyetemen. Aztán mindenkiből előkelő ember lett, megnősültek és férjhez mentek. Már mint itteni emberekhez. De úgy látszik, nem zavarta különösebben az olasz ágat ez a kis zsidó beütés, akkor még nem volt ennek olyan nagy hatása, mint később lett, én legalábbis soha nem hallottam, hogy bármi probléma lett volna ebből. Azután agyba-főbe megszülettek itt az angol-olasz-miegymás gyerekek. És így a család már teljesen idevalósi lett.

– *Mennyi maradt meg ebből a nagy, sokszínű családból?*

10 – Megmondom, mi volt a helyzet. A Samu bácsinak két gyermeke volt. Az egyik egy lány, Ilonának hívták, ismertem. A férje Gyéresi-Szász Sándor főorvos volt. A másik gyerek a keresztapám, báró Hazay Miklós. A Samu bácsi másik fiát, Bélát, mi már nem ismertük, mert meghalt az első világháborúban. A bevonulása napján lezuhant. Pilóta volt. Miklós nekem örökre bácsi marad, mert sokat járt hozzánk, és emlékszem, mindig az asztal lába körül foglaltam helyet, mert imádtam, noha biztos nem értettem semmit se belőle, amikor ők ketten beszélgettek apámmal.

– *Ki maradt meg Samu családjából?*

– A fia, Béla, aki meghalt 18-ban, még nőtlen volt. Ilusnak nem volt gyereke. Miklósnak sem lett. Nagyon későn nősült meg. Ők a művészetnek éltek. Samu családjából nem maradt senki. Testvérének, Arnold-Manónak, a nagyapámnak, három gyereke lett. Abból az egyik, Gyula, katonatiszti pályára lépett. Már alezredes volt a háború alatt, amikor holmi igazolópapír-hiány mutatkozott. Az anyjék olasz katolikusok, szuper pápai engedélyesek. De az alezredesnek nem volt meg a négy árja nagyszülő. Nyugdíjba kellett vonulnia a háború vége felé. Neki három lánya lett, ebből egy a Jalsovszky Katalin anyja. Fiú Hazay-vonalon, csak az öcsém volt. Neki van egy gyereke, de az már úgy született, hogy az öcsém egy rendkívül lehetetlen alak volt. Folyton megnősült. Nem viccelek, több ízben is. Rendkívül érdekes figura volt, okos, tehetséges, nagy élsakkozó, egy szuper valaki. Most már nem tudom, mi van a fiával, mert persze dühös volt állatian a családra, úgyhogy csak én voltam jóban az anyjával egy darabig. Ő volt a magyar férfisakkcsapat vezetője. Én meg mindig senki voltam.

– *Ó, dehogyis! Sőt! De ki volt a negyedik ős, aki hiányzott Gyula felmenői közül?*

A néhai anglikán, angol. Aki áttért nagy ügyel-bajjal katolikusnak. De nem tudták beszerezni az iratot, mert Angliából nem lehetett a háború alatt papírokat előkotorni. Aztán fölborult az egész világ. Mert a háború után kinek kellett már az a papír arról, hogy négy megfelelő nagyszülő legyen garantáltan. A két testvér, apám és az alezredes bátyja, soha nem értett egyet. Képzelheted, hogy az egyik snájdig katonatiszt volt, a másik pedig eme fura beállítottságú szocdem egyén.

– *Hogy ismerkedtek meg egymással a szüleid?*

– Egy helyen dolgoztak a felmenők. Az egyik nagyapám volt a vezetője a pénzügyőrségnek, és a budapesti központban volt a lakás is.

– *Ez melyik nagyapád volt?*

– A Hazay nagyapám, a Samu testvére. Nem volt túl nagy korkülönbség közöttük. De ő a pénzügyőrség budapesti vezetője volt. Na, ez azzal járt, hogy a pénzügyőrség emeletén lakott a Hazay család. Az ebédet is ott szolgálták föl, nagymenő úri élet volt. Annyira, hogy nem volt szabad megszólalni ebéd közben. Egyszer a papámat – egész kisfiú volt még – rázta a sírás egész ebéd alatt. A végén, amikor már lehetett beszélni, megkérdezte az apja, hogy miért bőgtél ennyire? Hát, azt mondja, azért, mert megláttam, hogy a papának a salátájába belemászott egy hernyó, és nem mondhattam meg.

– *És megette a papa a hernyót?*

– Nem tudni, persze lehet, hogy meglátta a szerencsétlen csúszómászót, és kipiszkálta.

– *Hogy került ide édesanyád családja?*

– Úgy, hogy a másik nagypapám szintén ott volt a pénzügyőrségen, csak kisebb ember volt. Anyám viszont egy nagy ember, Anthes György tanítványa volt éneken, ami azt jelentette, hogy az ország egyik legnagyobb énektanára oktatta, aki jelentős operaénekes volt korábban, de aztán tanár lett. A mester másik két tanítványa világhírű lett már a világháború alatt. Anthes, mikor meghallotta, hogy a mamámat eljegyezték, és menyasszony, akkor kirohant, behozott egy főzőkanalat, és átnyújtotta az anyámnak. Dühös volt nagyon, hogy a színpad helyett a konyhát választotta.

– *A gyerekek már játék közben ismerték egymást?*

– Hát persze. Ez egy gyerekkori szerelem, vagy inkább az apám részéről ifjúsági szerelem volt, de aztán ő addig mókázott, amíg a mamám is átállt erre a vonalra. Azért bizonytalankodott eleinte, mert ugye a „nagy énekesnő” szerepben élt már, évek óta ennél a nagy mesternél tanult, úgyhogy úgy gondolta, művész lesz, nem pedig holmi feleség. Anthes ezzel a fakanállal meg is mutatta neki, hogy mi lesz a helyzet. És így is lett.

– *Te még emlékszel rájuk?*

– Nem, a nagypapám hároméves koromig élt. Nagymama hamarabb meghalt. Viszont az apai az élt javában. Ők olaszok, angolok és zsidók voltak. Tehát az apai nagyszüleim éltek, és a közelünkben is laktak.

– *Édesanyád szorgalmazta, hogy ti is tanuljatok zenét?*

– Tanított is sokáig énekelni meg zongorázni. Zongoratanár is volt.

– *Te mikor döntöttél úgy, hogy nem leszel énekesnő?*

– Elég hamar, mert próbát énekeltettek, hogy milyen a hangfekvésem, és mikor azt mondták, hogy koloratúr lennék, akkor mondtam, na, az szóba se jöhet. Csak alt lettem volna, így be volt fejezve. Ezen múlt, igen. Mert jó hallásom volt, meg jó hangom, meg persze énekeltem később még az iskolában, de aztán szakmailag nem lett a dologból semmi.

– *És az öcséd?*

– Ő minden irányban tehetséges volt, de egy nyughatatlan lélek. Későn nősült meg, egy fia született, aki a női teniszcsapatnak a tanára és vezetője lett később. Az öcsém azután vakbél-perforáció következtében halt meg.

– *Mennyire volt együtt a család?*

– Együtt voltunk, mert egymás közelében laktunk. Az apámnak két bátyja is volt, de az egyik viszonylag fiatalabban meghalt, a másik bátyja pedig, ahogy említettem, katonatiszt lett. A háború után is egy világ választotta el a két testvért egymástól. Nem is álltak aztán már szóba, amikor kitört a kommunizmus és a reakció. Pedig emlékszem, hogy milyen jóban voltunk mi az unokatestvéreinkkel, ennek a nagybátyámnak a lányaival, akik közül az egyiknek az unokájával még most is nagyszerű a kapcsolat. Ő Jalsovszky Kati. Az ő apja vette el az unokahúgom anyját. Az ifjú férjet a szülei azonnal kitagadták, mert a választottja részben zsidó volt. Huszonöt százalékos volt. És ezért nem álltak többé szóba a fiukkal. Ilyen világ volt akkor. Pedig ez a háború legvégén volt már.

Ti persze nem tudhatjátok, de engem imádtak mint gyereket. És ügyes is voltam. Kavargott körülöttünk a világ. Olyan klubszerű volt az élet. A gyerekek teniszeztek, kaptak ingyen tréneret egy héten párszor. Közben a felnőttek lejártak kártyázni. Bridzselték. Közélről látszott, hogy olyan jobb menő emberek voltak. Véletlenül ott ült például az asztalnál herceg Esterházy Pál is. Úgy került oda, hogy az egyik bíró felesége zongoratanár volt, és kipécézték az Esterházyék zongoratanárának. Jött a herceg egy pasival minden délután, és kártyáztak. Nagyon érdekes volt, mert a pofa olyan demokratikusabbnak látszott, mégis, aki jött vele időnként, rendre nevelte. Amikor dühöngött a kártya miatt, akkor rászólt, hogy „no de herceg!”. Mi, gyerekek, közben pingpongoztunk. Érdekes volt, hogy a méltóságteljes bírák meg magas rangú tisztviselők a teniszpályára klubszerűen nem teniszezni, hanem bridzselni jártak. Egy szép napon egyszer csak észrevétlenül nagylány lettem. Mindig nagyon jól játszottam a teniszpartnerekkel. Tavasszal megint beíratni indult anyám. Tizenyolc-tizenkilenc éves voltam már. És nem írtak be. Engem, akit imád-

tak nyolc évig, nem írtak be. Az édesanyám megrendülten jött el. Mert „zsidó származású” vagyok. ’42-43-at írtunk akkor. Szóval ilyen volt ez a világ. Elég érdekes: hercegek és zsidók.

– *Te hogy vagy ezzel a vékony zsidó szállal?*

– A nevünk Kohnból lett Hazay. Viszont az anyám egy sokgenerációs sváb és mindenféle családból származott, úgyhogy szóba se jöhetett ez részünkről.

– *Mindkét szülője sváb volt?*

– Csak úgy nagyjából voltak svábok, mert kérdés, hogy mennyire magyarok is. Vidéki emberek voltak. A dédapámnak, akiről még hallottam, valami fogadója volt Balatonfüreden. És aztán ott valami történhetett, mert mindig olyan kis finomkodásokkal mondták, hogy volt nálunk a családban egy rangon aluli valami, hogy állítólag a belga király egy körutat tett a Balaton körül, és valahogy ebben a fogadóban a fogadós lányát elkapta, és hogy állítólag onnan királyi származékok vannak. Nem viccelek – úgy képzeltek, hogy onnan infra gradum, van egy morganaticus, „rangon aluli” házasság, és abból származott egy lány. Veszprémben született. Ezzel dicsekedtek később, mert már aztán tetszett nagyon a történet. Egy híres festőtől, Lotz Károlytól, az 1860-as, 70-es, 80-as években van egy festmény, egy nagyon szép nő képe, és állítólag ez a nő volt az, aki a királytól született.

– *És ő benne van az eleid sorában?*

– De még mennyire! Igen, mondták még azt is, hogy hasonlítok rá. Nagyon vicces volt, mert elég jóban voltunk egy időben a belga követtel. Fogadásokon találkoztunk egypárszor. A felesége magyar származású nő volt. Egyszer itt volt a követség, a másik oldali házban, és meghívtak minket is. Pali, a férjem, mint újságíró hivatalos volt mindig ilyen helyekre. Mondtuk a belgáknak, hogy itt lakunk szemben, jöjjenek már át! Be is jöttek, aztán mondom az asszonynak, hogy na, most megmutatom azt a festményt, ami a belga fölmenőtől van. Nézték a képet – egy nagyon jó minőségű festmény egyébként –, és aztán nevetgéltek, hogy nem vagyok trónkövetelő, ezt a leghatározottabban kijelenthetem. Vicces volt, a sztorit ismerték. Ja, mondta is a nő, hogy nagy csirkefogó volt az a trónörökös.

– *Nem lett aztán király belőle?*

– Nem tudtuk. Nem követte a kutya se már aztán.

– *Ami édesanyádat illeti, abból, amit elmondasz, egy vonzó, nagyon tehetséges és nagyon-nagyon bátor, nagyszívű nő képe bontakozik ki.*

– Fantasztikus volt. Még főispánné volt, amikor parasztasszonyokat rábeszélte, hogy menjenek el iskolára. Egy sereg nő elment tanulni, és valakik lettek. Olyan levelet írtak az anyámnak, amilyenre azelőtt nem volt példa. Főispánnéként a nők szövetsége, az MNDSZ megyei elnöke volt. Jókat akart csinálni. Hogy tanuljanak, meg legyenek mit tudom én kicsodák. És ezt a nők belátták. Ezt a levelet egyszer megtaláltam, amiben már Lujzikának nevezték a főispánnét, és nagyon-nagyon hálásak voltak, hogy segítette őket.

– *Édesanyád vagy az édesapád tudatosan tanított téged arra, hogy miként viszonyulj az emberekhez?*

– Á, dehogyis! Csak láttam az életüket.

– *Úgy képelem, hogy téged szabadságban és szeretetben neveltek.*

– A papám egy szabadelvű ember volt, aki azt mondta, hogyha nem lennék családos, akkor most Spanyolországban harcolnék. Tizenhat éves voltam, amikor ez a spanyolországi polgárháború volt, és akkor nekem már nyugodtan mondhatott ilyet: hogy ha nem lenne családos, akkor Spanyolországban harcolna a kommunizmusért.

– *Nagyon csalódott a végén a kommunista pártban?*

– Mindenben csalódott.

– *Mert akkor is elárulták az eszméket?*

– Persze, igen. Mert amikor az utolsó felvonás volt, akkor három főispánság után a Belügyminisztériumban dolgozott mint a tűzoltóság vezetője.

– *A baloldaliság hőskorában, legalábbis Magyarországon nem voltak vallásosak a baloldali emberek.*

– Hát nem.

– *Édesanyád mégis gyakorló vallásos ember volt.*

– Igen, igen.

– *És össze tudta egyeztetni a kettőt egymással?*

– Össze, igen, határozottan.

– *És édesapád?*

– Ő konok ateista volt.

– *A vallás téged eszerint sosem foglalkoztatott?*

– De, egy darabig nagyon foglalkoztatott, mert nagyon mélyen vallásos voltam úgy tizenhat éves koromig, de aztán volt egy hittanár, aki kijött a lelki-gyakorlatra, és olyan dolgokat mondott, amikből én helytelenül vagy helyesen, de arra a következtetésre jutottam, hogy nem vagyok olyan igazán vallásos ember. De nem volt különösebb jelentősége ennek. Nem vertem a fejemet a falba, hogy hát én most ilyen voltam vagy olyan leszek. A mamám komoly katolikus volt. Most, hogy lesz itt ez az eucharisztikus kongresszus, nagyon mély emlékeket kavarr fel bennem, mert ugye 39-ben volt előzőleg ilyen Magyarországon. Emlékszem, az apácák nagyon könyörögtek az iskolában, hogy mindenki, aki tud hozni otthonról tisztességes, püspököknek való bútort, az tegye meg, mert be kell rendezniük egy nem tudom hány szobás apartmant arra, hogy ha az atyák följönnek vidékről, meg Serédi Jusztinián hercegprímás is, akkor méltó módon elszállásolhassák őket. Mi is adtunk kölcsön bútort. A mamám nagyon rendes, jóakarátú asszony volt. Úgyhogy két hétre elvitték

a püspökhöz a méltó bútorainkat. A nagy eucharisztikus kongresszus utolsó napján az egész iskola kinn volt a Hősök terén. Volt egy nagy-nagy mise. Hemzsegett a gyerekektől a környék, na persze mi is ott voltunk, és egyszerre csak állati égszakadás, zuhogás támadt. Bőrig áztam, ömlött rólam a víz. Amikor megérkeztem a nagymamáékhoz, ahol a család már kanalazta a vasárnapi ebédet, azonnal a fürdőkádba parancsoltak, mert úgy néztem már ki, hogy menten végem lesz. Ez volt az én eucharisztikus kongresszusom utolsó felvonása. A mise ott, az angyalok környékén, a szobroknál volt. Azt mondták, hogy mindenki rohanjon, amerre lát.

– *29-ben kezdted az általános iskolát?*

– Igen, úgy emlékszem, harmadikos koromig jártam a Jurányi utcába. Utána átköltöztünk Buda egy másik részébe, és egy másik iskolában folytattam, a Fehérvári úton.

– *Iskola előttről is van emléked?*

– Van. A Zugligeti úti házról. Nagyon is van! Ez egy villa volt, ahol a földszinten laktunk. Később már sajnáltam, hogy nem kérdeztem meg a szüleimet, hogy hogy kerültek oda. Mint fiatal házások elsőszülöttje ott születtem, abban a villában. De a nagyszüleim is a közelben laktak, valahol a Zugligeti út elején. A nagyapám akkor már nyugdíjban volt, nagyon magas állásból, pénzügyőr vezető volt. Az apai nagyszülőkről beszélek.

Kis mókás emlék: hároméves lehettem. Anyám beáztatott valami gyümölcsöket apám számára egy pohár rumba. Míg ő a csecsemő öcsémet pelenkázta, én fölhajtottam az itókát. Ettől olyan kedvre kerekedtem, hogy kirohantam a kertbe, és körbe-körbe nyargalásztam. Anyám pedig a szomszédos Petz néni-vel megpróbált a sarkamba érni, hogy elkaphassanak, és megfékezhesenek.

A zugligeti házból a Margit körútra költöztünk. Onnan jártam a Jurányi utcai iskolába. Modern házban laktunk. Édesapámnak mindig minden költözéskor fontos volt, hogy a lakásban a legeslegkorszerűbb gépek, központi fűtés, meleg víz legyen. Éppen ilyen volt ez az újabb lakás is, ami az akkori Horthy Miklós úton volt, amit később Bartók Béla útra kereszteltek.

– *Emlékszel még a kisiskolás társaidra?*

– Egyiküknek tengerész kapitány volt az apja, és mindig hozott Monte-Carlóból kis kerek dobozban „beszört” csokoládépirulákat.

– *Biztos jó tanuló voltál.*

– Igen. Jól tanultam, sőt a gyengébb tanulókat korrepetáltam is. Nagyon sok ilyen ügyem volt, én lettem az osztály mindenese. Annyira, hogy még az összes ballagási táncot, éneket is én tanítottam be. Az utolsó szóig mindent. A dallamot is. Sőt, verseket írtam. Később már röstelkedtem, vérvörös volt a képem, mert tudtam, hogy hülyeségeket írtam összevissza. De akkor örültek. Mindenkinek névnapra is meg születésnapra is verssel kellett bejőnnöm az iskolába. Osztályköltő voltam. Édesanyám tanítónőképzőbe akart küldeni, valamiért ez volt a mániája, de lekésték a beiratkozást. Így a Szent Margit

Redemptorissza Megváltó egyházi iskolába mentem. Apácák tanítottak. Nagyon tudtak németül is, meg a matematikát is. Kitűnő jó tanárok voltak. Volt egy nagyon érdekes magyartanár is, szintén apáca. Kiderült egy idő múlva, már a vége felé, hogy zsidó. Szegénykém rettentően szenvedett ott. Nem tudta a nevemről, hogy én is érintett vagyok, pedig a báró Hazay Samu-féle rokonságról általában előbb-utóbb mindig kiderült ez. Végül is elvégeztem az apácáknál a tanítónőképzőt, 42-ben. 43-44-ben az évfolyamtársaim már elmentek tanítani, oda föl azokra a keleti, borzalmas szegény helyekre, Ukrajna határára. Én viszont már nem mentem el tanítónőnek. Vallásilag kellett volna mindent csinálni, ott nem lehetett viccelődni. Így egy magánvállalatnál helyezkedtem el.

*

– *A továbbtanulásról mikor döntöttél?*

– Amikor lehetett. Akkor már beiratkozhattam volna az első évfolyamokra, viszont már verekedtek. A fehérsapkások meg a zsidók. Verekedtek.

– *Kik voltak a fehérsapkások?*

– A Szent István meg nem tudom milyen egyesület. Azok verekedtek, akik jó gyerekek voltak egyébként, de a jobboldali szent valamiben voltak benne. A nyilasok is ott voltak már. Komplet nyilasok is. Egyszerűen szóba se jött, hogy én beiratkozhassek az egyetemre.

16

– *Melyiket céloztad meg?*

– A bölcsészkart. A 43-as évfolyamba kellett volna beiratkoznom, de – mint mondom – az már számomra lehetetlen volt, mert hallottam, hogy mi folyik. Jobboldali atrocitások voltak az egyetemen. Gyűlöltem a fasizmust. Otthonról hoztam az önkény elleni olthatatlan gyűlöletet, ami akkor már bennünk volt. Egy rendes vállalatnál helyezkedtem el, ahol az égegyadta világon mindent én csináltam. Negyvenkét munkásnak én osztottam a bért havonta. Rajongtak értem, mert mindig tudtam kölcsönt is szerezni. Pedig egyszerűen csak az volt a feladatomban, hogy intézzem a bérek kifizetését.

– *Szeretted ezt a munkát?*

– Nem, egyáltalán nem. Mindent rendesen akartam csinálni, de nem, nem szerettem. Viszont éreztem, hogy kötelességem segíteni az üldözött zsidó munkatársainkat. Kijártam a házakba a bajok idején, és vittem a pénzt, a fizetésüket. Ezek részben úgynevezett védett épületek voltak, svéd oltalom alattiak, de voltak a Szent István körúton is lakások, a polgári házakban, ott már csupán zsidók laktak akkoriban.

– *Miért te vitted a béreket? Nem volt más?*

– Mert én voltam az, aki mindenre vállalkozott.

– *A szüleid nem aggódtak érted?*

– De. Nagyon nagy ijedtség volt.

– *És nem mondták, hogy nem mész a...*

– Nem. A mamám ugyan bele volt betegedve, de nem mondtak ilyeneket, hogy ne csináljam. Anyám sírt minden reggel, amikor elmentem. Nagyon féltett, mert tudta, hogy bármikor találkozhatok a nyilasokkal. Elő is fordult. Akkor már a pincében is voltak a zsidók elbújva. Egy csomóban. A Duna-parton, a Szent István körúti Duna-parti házak pincéiben. Oda jártam, és előadást tartottam nekik, hogy nem kell már annyira remegni, mert nálunk, a mosókonyhában, modern ház volt, amiben laktunk a Margit körúton (az első olyan ház, amiben a mosókonyha fönt volt az emeleten, és a hideg-meleg víz jött oda föl is, meg szárító is volt), szóval előadást tartottam, hogy nálunk már a mosókonyhában hallatszik az ágyúdörgés. Morajlott is halkan, amikor ágyúztak decemberben. És én a pincében a rettegő zsidókat ezzel szórakoztattam, hogy ne izguljanak, mert hallok a mosókonyhában az ágyúszót. Meg kellett magyarázni, hogy az emeleten van a mosókonyha, fönn a hatodik emeleten, és hallok már a tűzéréség dörejét. Mondanom se kell, hogy nem a fasiszta ágyúk voltak azok. Az utolsó percig kijártam. Nem emlékszem rá, hogy olyan nagyon maradt energiám félni. Vittem mindent, kenyeret, pénzt ezekbe a házakba.

– *Nem ajánlkozott senki kísézőnek, hogy ne egyedül menj?*

– Á! De hát eszembe se jutott volna. Szóba se jött.

– *És akiknek vitted az ennivalót meg a pénzt...*

– Örültek. Hálát adtak.

– *Hálát adtak?*

– A Jóistennek.

– *A háború után megmaradt a kapcsolat valakivel?*

– Nem!

– *Zavartalanul átjöhettél még valamelyik hídon, amikor például a gettóba mentél?*

– December utolsó napjaiig átjöttem a hídon. Dolgozni mentem a vállalatba.

– *Mindennap átmentél?*

– Igen, mert az Alkotmány utca 5.-ben volt a vállalat központja, ott a Parlamentnél.

– *És mikor felrobbantották a hidakat?*

– Hát, akkor már nem, akkor már mindenki ott húzta meg magát a Szent Imre herceg úton, meg aminek az oltalma alatt lehetett. A pincékben voltunk többnyire. Az se volt akármilyen.

– *Mi volt az utolsó utad, ami után már többet nem mehettél?*

– A hidak felrobbantása után, már nem lehetett átmenni a vízen, de karácsony előtt még sokáig bementem. Már arra nem emlékszem, hogy mi volt az utolsó, de az egyike az volt, amikor beszőktem a gettóba.

– *Csodállak.*

– Nem éreztem, hogy bármit csodálni kéne vagy akármizni, nem. Csak csináltam a dolgomat.

– *De mondtad, hogy Budapest ostroma alatt is végig mentél, és vitted a családoknak a csomagot.*

– Az teljesen más volt. Még nem kezdődött meg Budapest ostroma, csak körül volt zárva, a zsidók meg vagy el voltak hurcolva, vagy akinek „szerencséje” volt, az bent volt a gettóban vagy védett házban. Amit én mondtam, az 43 ősze és 44 ősze között lehetett. Akiknek vittem, a munkahelyem dolgozói voltak, és a munkahely küldte a csomagokat. Ők szervezték meg. Valaki kitalálta, hogy a zsidók ott remegnek. A dolgozók majdnem mind azok voltak, meg a főnökség is. Ez egy papírforgalmi részvénytársaság volt. Külföldről is jött papír, meg tudunk radírból pecsétet faragni.

– *Mi volt a radírral?*

– A radírral az volt, hogy valakik láttak ilyen pecsétet, amik a pápai leveleken voltak, és kiagyalták, hogy valahogy borotvapengével a radírból meg lehet csinálni a pecsétet. Úgyhogy én is állatian szorgoskodtam ott, hogy a radírból pecsétet csináljunk. Jól nézhetett ki! De ez úgy megmaradt bennem, hogy összedugtuk páran a fejünket, mert ugye voltak keresztények, meg maradék zsidók a dolgozók közül, akiket nem kellett még elbocsátaniuk a főnököknek, mert nem akarták, ugye, mindenáron elbocsátani őket, csak amikor már muszáj volt. A vége az lett, hogy nekem, aki közönséges, írnokszerű dolgozónak voltam fölvéve, fokozatosan mindent magamra kellett már vállalom. Negyvenkét munkás volt, akik a papírgöngyölegeket gurították, meg üzletkötőszerűek is voltak. Az lett a vége, hogy mindent kellett csinálnom az ég egy világon, amihez nem is értettem. Azt hittem, hogy nem értem, de amikor kellett, akkor értettem, úgyhogy szegény munkások, meg mindenki, a tenyerükön hordozták. Az összes tisztséget lassan már nekem kellett betölteni. Jaj, de szörnyű volt!

– *Menjünk vissza a védett házhoz, ahova vitted az élelmiszercsomagot, és jött a nyilas lefelé.*

– Igen, hát akikhez vittem a csomagot, azok minden percben csak azt nézték, hogy nincs-e, nem jönnek-e be, hogy mi lesz. Ezért rögtön észrevették, hogy megint razzia van. Benn vannak a nyilasok az emeleteken. És szóltak nekem, hogy razzia van. Hát, erre én, mint egy őrült, próbáltam lemenni a lépcsőn, és le is értem, de az egyik fordulónál, elkapott a nyilas. Kérte az igazolványt. Ott volt a keresztlevelem. Kiváló keresztlevél volt: a keresztapám báró Hazay Miklós névre hallgatott. És a nyilas meg azt hitte, hogy az egy jó név, egy báró, nem gondolt arra, hogy a keresztapám – puff neki – az eredetileg szintén zsidó Samu bácsinak a fia, aki ugye eléggé érintve volt ilyen szempontból. Így aztán csak azt mondta, hogy fúj, keresztény nő létére ilyen helyre jár, így-úgy, eltépte a keresztlevelet, és a földre dobta. Több se kellett nekem, mert tudtam, hogy ebből őrült baj lesz, ha nekem nincs meg a keresztlevelem, úgyhogy összeko-

tortam a földről, és kimentem a házból. Elengedett. Mint „keresztény nőt” elengedett. Egyszer beszköttem a gettóba is, ami el volt palánkolva. Az úgy volt, hogy ugye a dolgozók közt voltak ügynökök. Egy negyven-ötven közötti ember odajött hozzám, és elkezdett könnyögni nekem. Mert látta, hogy én folyton megyek a házakba, szóval egy jó gyerek vagyok, és elkezdett könnyögni nekem, hogy menjek be a gettóba. Van ott egy kórház, és próbáljam meg elérni, hogy ő kapjon egy helyet abban a kórházban.

– *Beteg volt?*

– Nem volt beteg, hanem azt hitte szegény, mindenki hitt mindent akkor, hogyha a kórházba beveszik, akkor el van dugva. Mert esetleg a kórházba nem mennek. Nekem meg fogalmam nem volt semmiről, hogy mi lesz ott a kórházban, ha én odacsattogok. A Madách tér környékén lehetett a palánk, ahol bemásztam. El tudtam tolni két deszkát, el is értem arra a térre, ahol az a ház volt, amiből úgynevezett kórház lett. Amikor bejutottam a házba, egy ottani orvos azt mondta, hogy bevisz az udvarba, és megmutatja nekem, hogy mi van itt. Mert ugye én elkezdtem a könnyörgést, hogy egy kollégám a munkahelyről szeretne nagyon ide a kórházba bejutni. Azt mondja, nézzen ide, megmutatom. És az udvar tele volt ágyakkal a jégbe fagyva.

– *És emberek feküdtek rajtuk?*

– Igen. És azt mondta, hogy ide, hiába. Ez nem egy jó bejövés. Úgyhogy visszamentem, ki a deszkák között. Így hiába mondod, hogy miként mentem el a szandálban valahová, amikor ez már mögöttem volt.

– *Sose féltél?*

– Hát, néha biztos félttem.

– *Most így visszatekintve miért vállaltad ezt?*

– Magától értetődőnek tartottam.

– *De oly kevesen vállalták!*

– Akkoriban azért elvált az ocsú a búzától.

– *Ilyenkor az ember jobbik énje felülkerekedik?*

– Nem. Én nem éreztem semmi különöset. Ami igaz, az igaz, nem túl sokat foglalkoztam a gondolattal, hogy értékeljem, no én most nagyon bátor vagyok. Úgy éreztem, ha megkértek, megcsinálom. A mama sem volt félős. A közelben volt, amikor a Margit híd föl lett robbantva. Vendégségbe ment a régi szomszédainkhoz, akik addigra kiköltöztek valahová Rómaifüldőre, és állandóan hívták a mamámat, hogy látogassa meg őket. Aztán egy szép napon rászánta magát, és éppen a Margit híd budai hídfőjénél járt, amikor a robbantás bekövetkezett. De nem történt baja.

Ez valamikor '44 novemberében történt. Igazán zord tél következett, de a reményeink – nemcsak a VI. emeleti mosókonyhából nézve vagy inkább hallva – kedvezőbbek voltak. Nagy kedvem lett volna egy kicsit kimozdulni. Ezért kitaláltam,

hogy visszaviszem egy ismerősömnek azokat a lemezeket, amelyeket legalább egy éve kölcsönkaptam. Terjengett már a béke csöndje, de a madarak még hallgattak, és az embereknek sem volt elég erejük, kedvük arra, hogy előbújjanak a romos házak alól. Ráadásul cipóm se volt rendesen. Ha mást nem, egy jó szülő annyit mond, hogy meg vagy örülve! Február tizenharmadika van, mínusz nem tudom micsoda, és egy zokni, egy meleg zokni, és egy szandál volt rajtam. Abban mentem. Nyilván sok mindenem ment az ember már addigra keresztül. Lenn voltunk két hónapja a pincében. Örültünk, hogy föl vagyunk szabadulva, és őszintén szólva nem azzal foglalkoztunk, hogy van-e cipőcskénk, meg nem tudom micsoda. De, hát lehet, hogy én egy kicsit vagányabb voltam, mint a legtöbb ember, és nem sejtettem, hogy senki nem lesz az utcán, hanem elindultam, és örültem, hogy kint lehetek. Akkor szembesültem avval, hogy ott az utcán szanaszét jégbe fagyva, behavazva a várból kitörő náci nyilas csendőr eselettek, döglött lovak, szétlőtt járművek és fegyverek rendetlen sokasága. Borzalmas volt.

– *Az ember számára nagy érték, hogyha találkozik egy igaz emberrel, aki ráadásul kedves és szép is.*

– Csak úgy cselekedtem, ahogy magától értetődő volt.

– *Nem mindenki gondolkodik így.*

– Lehet, de nem csináltam semmi különöset. Negyven dolgozó volt, munkások, a papírcsomagokat tették jobbról balra, és balról valahová. Az utolsó napig én bonyolítottam le a papíráru-rendeléseket és a munkások fizetését. Nagyon nagy dolog volt, hogy kaphatták utolsó percig a pénzt. Szegény munkásemberek voltak.

– *Valaki, aki bátor, van szíve, szép is, művelt is és szeret élni, ez nagyon ritka így együtt.*

– Igen, kellett azért valamennyi bátorság. Voltak más velem egykorú tisztviselők, akkor kerültek oda, amikor én, de nem voltak hajlandók ezeket a mókákat csinálni. Lapítottak, és mondogatták, hogy milyen rendes vagyok.

– *A későbbi férjed, Pali értékelte mindezt benned?*

– Nem igazán. Ők más utat jártak. Bujkáltak. Az apja már nem élt, mert munkaszolgálatos volt, közben megbetegedett, és meghalt. Úgyhogy az anyjával egyedül maradtak. A család különböző tagjai óriási pénzekkel elintézték, hogy valahogy kimenekítsék az utolsó hónapokban valamennyiüket Romániába, mert az hamarabb felszabadult. Az oroszok Románia felől jöttek be. Pali nem akart az istennek se menni. Felszabadító hős akart lenni, olyan munkásmozgalmi ember, aki harcol a szabadságért, nem pedig lapul a pincében. Nem akart lapítani. Csak az anyja azt mondta, ha nem megy velük, ki fog ugrani az ablakon. Nekem magától értetődő volt a segítség. Az nem alakítás volt. Természetes, véletlenszerű szerepek voltak, amiket én vállaltam. Nem az motivált, hogy mindenáron hős legyek. Ráadásul miután ezt végigcsináltam, még csak be se rendeltek soha, hogy a Magyar Nemzeti Igazoló Bizottság megdicsérjen. Voltak persze olyanok, akik ráhajtottak, hogy kapjanak valami tanúsítványt

arról, hogy milyen rendesek voltak, bár nem nagyon látszottak, amikor az ég zengett. Nekem meg eszem ágába se jutott, hogy bármiféle bizottság elé álljak, vagy mondjam, hogy nahát, rendes voltam. Vittem a pincébe az embereknek az ennivalót. Aztán a felszabaduláskor nem törődtek többé velem.

– *Azt mondtad, hogy el kellett az ocsúnak válni a bűzától. Volt olyan, akiben csalódtál?*

– A keresztény ismerőseink általában rendesek voltak, csak nem aktivizálódtak. Segítőakciókban nem vettek részt, azért csináltam mindent én. Mindenki engem kért meg. Például volt egy lány, akivel nagyon jóban voltam. Abszolút zsidó volt. Megkért, hogy az egész holmiját, mindenét egy nagy ládában, annak az épületnek a pincéjében, ahol a munkahelyünk volt, az én nevemre hadd hagyja ott, ne váljon rablók martalékává. Az ostrom miatt kellett egyeseknek eldugni az értékeiket. De mégsem értettem teljesen, hogy milyen borzalmat élnek át az elhurcoltak, és mi vár rájuk.

– *Az emberekre általában jellemző volt az efféle ismerethiány?*

– Biztos. Mert ha én nem tudtam, aki ott szorgoskodtam minden ilyen ügyben, és radírpecsétet gyártottam, hogy ne vigyék el a kolléganóm férjét munkaszolgálatra, akkor mit tudhatott az átlagember?

– *És az, hogy a Dunába belelövöldözik őket?*

– Á! Semmit!

– *A sajtó nem foglalkozott ezzel?*

– Semmit! Á! Semmit nem tudtam ezekről. Nagyon későn jutott el hozzám a cipők szörnyű híre. Jóval a háború után. Rémes, hogy mennyire el tudták leplezni. Meg nem is szörnyülködtek az emberek, úgy látszik, túlságosan.

– *Budapest lakosságának egy elég nagy százaléka volt zsidó. És az ő eltűnések csak feltűnő volt.*

– Igen, de ilyen kis elszigetelt közösségek voltak csak. Például én Budáról jártam át a munkahelyemre és vissza. A munkahelyemen volt egy barátnőm, kortársam volt, baloldali volt, a bátyja tudományos ember volt, Oszvaldnak hívták. Egyébként később nemzetközi ember lett belőle. Tudományos ember volt, és az egyetemen tanított. Egyszer szólt a barátnőm, hogy idefigyelj, az Oszvald szólt, hogy valami kaját be kéne vinni az egyetemre, mert valaki ott van nála. Kopogjunk be egy ajtón, és adjuk be az ennivalót. Kiderült, hogy ez az Oszvald, ez az egyetemi ember, valakit ott bűjtatott. Túl sok ügyet nem csináltunk belőle. Kinyílt az ajtó a kopogtatásra, beadtuk azt a kis csomagot, és visszajöttünk. De Oszvald felesége nem sokáig tűrte. Megkértek minket, hogy bűjtassuk mi ezt a valakit. Elbűjtattuk a cselédszobába. Mert volt egy kis cselédszoba.

– *Szüleid természetesen befogadták?*

– Befogadták. Sose tudtuk meg, hogy ki volt. Oszvald, mint kiderült, nagy kommunista volt. Illegális kommunista. Amikor fölszabadultunk, ő lett a főtit-

kára a Magyar–Szovjet Társaságnak. De neki nem kellett ilyen dolgok. Csak egy rövid ideig volt az, meg közben egyetemi tanár is. Egy szép napon azután gondolt egy nagyot, és lelépett Olaszországba a feleségével és a gyerekekkel. Úgy látszik, közelebbről kezdte látni, hogy mik vannak, vagy mik lehetnek, meg mik lesznek. Ennek az egyetemi tanárnak azért minden nem tetszhetett, akármilyen megszállott ember volt is évekig, meg titkos kommunista, de a dolgok nem olyan egyszerűek. Keverednek. Ennél a bizonyos Oszvaldnál nagyon is keveredtek. Mi azért egy darabig ezt a barátját vagy ismerősét vagy elvtársát, elbújtattuk. Egy másik szál: a papámnak volt egy kollégája, akivel nagyon jóban voltunk. A szemközti házból kibombázták őket, és bekéredztek hozzánk. Az egyik kis hallba. Ott laktak. A lányuknak akkor már férje volt, egy katonatiszt. Valami főhadnagy. Mindennap elment és visszajött. És az volt a mi örült szerencsénk. A mostani Móricz Zsigmond körtéren volt egy üteg. Egy szép napon elhatározták, hogy elkezdenek a környéken kutatgatni, hogy hol rejtőznek esetleg ellenséges személyek. Nem tudtuk, sose lehetett biztosan tudni, hogy honnan sejtették, hogy valaki lehet. Na, a lényeg az, hogy ez a főhadnagy, annak a nőnek a férje, mindennap elment, és mindennap hazajött délután. Egy szép nap is jön haza délután. Az apja is otthon volt, és büszke arra, hogy a fia tartalékos tiszt. Ő is valami tiszt egyenruhában járt. Elkezdődött egy állati kutatás. Katonaszökevényt kerestek. És a mi házunkból is minden lakásba becsöngettek, hogy nincs-e ott katonaszökevény. Most képzeljük el, hogy ez akkor történt, amikor ennek a bizonyos Oszvaldnak az elvtársa ott húzódott meg abban a kis cselédszobában. Szerencsénkre, mielőtt a katonák mihozzánk is becsöngettek volna, megérkezett a főhadnagy. A kutató katonák tisztelegtek és odébbálltak. Mi meg majd meghaltunk, mert tudtuk, hogy ott van abban a pici szobában az a valaki. A főhadnagy, és akik becsöngettek, nem tudták, hogy van ott valaki, álmukban sem gondolták. Azután az illető eltűnt, és soha nem tudtuk meg, hogy ki volt. Oszvald pedig, aki kommunista volt, lelécelt, és Olaszországban találta magát. Még egy könyvet is kiadott a hetvenedik születésnapján. Addigra már Németországba költözött, valami nagy egyetemi mókus lett.

– *Azt hitték, hogy ha eltűnnek a zsidók, akkor őket csak munkaszolgálatra viszik? És arról nem tudtatok, hogy megsemmisítő lágerba?*

– Nem, én nem tudtam. Most, hogy így utólag ennyit gondolkozom ezeken a dolgokon, s hogy amiben lehetett, részt vettem, mert a helyzetet úgy ítélt meg, hogy elég nagy disznóság, hogy ott kellett a védett házban lenniük, vagy hogy mit rettegtek, hogy valami bajuk lesz... De arról egyszerűen semmit nem tudtam, hogy koncentrációs tábor van. Azt tudtam, hogy valamiért a téglagyárba visznek embereket. De hát ez már nagyon későn volt. Emlékszem, hogy az utcán hajtottak egyszer egy csoportot, és ahogy ez a menet mendegélt, a katolikus ember ébredt fel bennem, és majdnem letérdeltem, mert meg voltam szokva, hogy így teszünk, ha a körmenet elhalad előttünk. Aztán rádöbbenem: meg vagyok én bolondulva?! De esküszöm, hogy ezt éreztem.

– *Mondd, azon kívül, hogy a teniszkлубba nem kaptad meg a bérletedet... Téged zsidóztak vagy bántottak érintettséged miatt?*

– Nem. Amikor az iskolát befejeztem, és bekerültem abba a bizonyos papírforgalmi részvénytársaságba, kiderült, hogy az zsidó kézben van. A vezetőség, az igazgató meg az igazgatóhelyettes, meg a nem tudom ki, mind zsidók voltak. Amikor azután, már az utolsó percben, bizonyos férjeket behívtak munkaszolgálatra, akkor kezdtük el hamisítani a pápai nunciátusféle kérvényeket a radírral. Ők adtak papírokat zsidóknak. Nem emlékszem jól, de azt tudom, hogy menlevélszerű dolgokat állítottak ki, amik le voltak pecsételve. Volt egy zsidó kolléganő, akinek a férjét éppen elvitték munkaszolgálatra, ő mondta, hogy lehet bélyegzőt hamisítani radírból, borotvapengével.

*

– *Szóval nem csalódtál senkiben?*

– Ó, nem. Csak az volt érdekes talán, hogy ugye amikor vége lett az ostromnak, és bent megtudták, hogy nekem orosz udvarlóm van, kiállították az igazolást, hogy én milyen rendes voltam. Valami igazolványokat kellett akkor beszerezni arról, hogy... én nem tudom már miről, mert elfelejtettem, őszintén szólva. Talán, hogy az ember antifasiszta volt. Ám akkor egyesek a szájukra vettek; dühösek lettek, hogy oroszul van dolgom. Pedig nem is volt velem dolgom. Mert az elég hihetetlen volt nekik, hogy egy ilyen magas rangú orosz tiszt négy hónapig jár egy lánnyal úgy, hogy semmi nincs. Tizenhat-hét évvel volt idősebb nálam. De nagyon jól nézett ki. Elvált ember volt.

– *És mit szólt a családod ehhez a kapcsolathoz?*

– Négy hónapig csak úgy jártam vele, ehhez azért nem volt mit szólni, inkább csodálkozni lehetett volna. Korábban nem volt soha még senki ilyen közelebbi ismerősöm. Elég mókás dolog így utólag visszagondolni arra, hogy mennyi botrány volt itt, az orosz-magyar-mindenféle kapcsolatok körül. És akkor itt egy ilyen ember, aki képes négy hónapig csak úgy sétafikálni. Vitt mindenhová. Nagyon sokat voltunk az Operában.

– *Szerette a zenét?*

– Nagyon. Úgyhogy sokat voltunk hangversenyen, meg nagyobb társaságokban is elvitt. Goldbergerékhez is például. Utólag tudtam meg egy kis könyvből, hogy Goldberger meghalt a koncentrációs táborban. De a családja nagyon iparkodott, hogy ilyen jobbfajta oroszokkal, akik mégis társaságba való emberek voltak, összejöjjenek. Voltam abban a házban is, ahol laktak. Utána pedig pár évig dolgoztam ott mint szerkesztő. Mert a könyvkiadó irodája lett. Az egyik Goldberger fiú, Antal, vette át az irányítást, de én nem tudtam semmit erről az egész koncentrációs ügyről. De visszatérek az „orosz szálak” előzményeire. 45-től úgy gondoltam, lehet, hogy a Szovjetunióban fogom végezni, mert megismerkedtem a szerelmemmel, aki az első szerelem volt. Fialat lány voltam még, és az történt, hogy a mamám a Csonka Gépgyárban dolgozott a háború utolsó éveiben, mert a szülők rettegtek, hogy ha a papámat elviszik, vagy kidobják, vagy nem lesz állása, vagy nem tudom mi, hogy akkor miből élünk. És a mamám elhelyezkedett a Csonka Gépgyárban, és ott dolgozott addig, míg az ostrom ki nem tört. Adminisztrátor volt. Pedig énekesnőnek és zongoramű-

vésznek készült. Az is lett volna belőle, ha nem megy férjhez, úgyhogy ennél-fogva a Csonka Gépgyárban természetesen szükségállapotnak volt tekinthető a mamám részvétele az anyagiak előteremtésében, és a biztonság biztosításában, hogy nem leszünk földönfutók. A mamám nagyon nagy népszerűségnek örvendett.

Mikor fölszabadultunk már, 45-ben, akkor osztogattak ennivalót, meg szer-veztek utazást vidékre, hogy cserélni tudjanak az emberek. Vidéken volt még ennivaló, de le kellett vinni az ágyneműt, meg mindent, cserélni, ahhoz, hogy adjanak ennivalót. Szóval cseréltünk. Na, a család elhatározta, hogy az öcsém meg én lemegyünk egy ilyen rozoga Csonka gyári teherautóval vidékre. Be-mentünk az öcsémmel azzal, hogy jelentkezünk mi is az útra, és ekkor bejött egy úr oda, aki a tenispályáról ismert engem gyerekkorom óta, és aki az egész kerület elektromos műveinek a vezérigazgatója, szóval nagy mókus volt, és az oroszokkal nagyon közeli kapcsolatban állt, mert hát mindenütt parancsnokok voltak. Nos, ez az illető bejött, és vele a parancsnok is, egy ezredes. Ő köszönt nekem kedvesen, én is visszaköszöntem kedvesen, és ezzel vége lett ennek a jelenetnek. Elmentünk cserélni, azután visszajöttünk. Nem volt akármilyen, mert majdnem elvitték az oroszok az öcsémet is, de azért azt sikerült valahogy meg-akadályozni. Viszont mikor megjöttünk, akkor ez az úr megjelent nálunk, és a szüleimet kérte, hogy ők szeretnének meghívni engem vacsorára. A feleségét is meg a családját is ismertük... Az történt, hogy ez a Csonka gyári parancsnok meglátott engem, és kérdezte, hogy ki ez a lány. És akkor az a vezérigazgató mondta neki, hogy ez egy teniszező volt nálunk. Ilyen úri módon kezdődött a szovjet–magyar kapcsolat felvétele. Meghívtak a vezérigazgató vacsorájára más magyar jómadarakkal együtt, akik szintén örültek, ha meghívták őket akkoriban. Kiderült, hogy ez a parancsnok civilben autómérnök, aki a Ford gyárban töltött egy évet Amerikában ösztöndíjjal. Később megtudtam, hogy zsidó családból származik. Ez és az amerikai milió otthagya a bélyegét a ma-gatartásán. Azonkívül mindkét nyelvet abszolút beszélte, mert angolul és né-metül lehetett vele társalogni. Ezzel kezdődött ez a nagy barátságunk, majd szerelmünk, ami két évig tartott, mielőtt végleg elhurcolták őt haza, amiről akkor még azt hitte, hogy csak Németországba viszik. Nagy szerelem lett eb-ből. Csodálatos lény volt.

24

– *Végleg eltűnt az életedből?*

– Nagyon érdekes, hozzátartozik a dologhoz, hogy amikor ő elment, az or-szágos főkapitánytól kezdve mindenki az én problémámmal foglalkozott, hogy azonnal kapjak egy útlevelet, még aznap, mert telefonált, hogy ha tudom, Ausztriába, holnap nem tudom meddig, reggel, akkor próbálj meg mindent, hogy ideérj. De nem volt útlevelem. '47-et írtunk már azért akkor, de hát útle-vél nem kellett nekem addig, úgyhogy bementem a Belügyminisztériumba, ott zokogtam, végigzokogtam az egész Belügyminisztériumot, olyan embereknél kellett zokognom, akik híres régi forradalmárok voltak, akiket sajnos később kivégeztek a magyar barátaink a Rajk-ügy környékén. Az országos főkapitány jó ismerős volt, mert a papám elődje volt Nógrád megyében. Balassának hív-ták. Nagyon jó barátságba lettünk velük, engem is nagyon szerettek. Ott kö-

nyörögtem neki a minisztériumban, hogy azonnal kérek egy útlevelet. Tudták, hogy van ez a kapcsolatom, és ezt a szovjet ezredest mindenki tisztelte, becsülte és szerette, mert rendkívül sok szívességet tett állami vonalon is, főleg a vállalatoknak, ahonnan, ha akart volna, elvihetett volna a Szovjetunióba minden gépet, de nem vitte el, csak olyan tessék-lássékosan működött.

– *Emlékszel a nevére?*

– Fjodor Alesznyikov.

– *És mit szóltak a szüleid?*

– Hát, nem voltak olyan nagyon elkeseredve, mert ezt az egészet több hónapos udvarlás előzte meg.

– *Am elment, és te nem jutottál ki Ausztriába. De írt levelet, vagy telefonált?*

– Az útlevelet megkaptam, és akkor derült ki, hogy szombat van, és nem úgy ment, hogy itt a magyar útlevél, hanem az oroszoknak is alá kell valamit írni, úgyhogy a Belügyminisztérium rohant az orosz követségre, de kiderült, hogy már egy lélek nincs ott. Úgyhogy akkor letelefonáltak Sopronba, a határra, a rendőrségnek, hogy ha egy hölgy megjelenik ott, akkor segítsenek neki a határnál. Így is lett, úgyhogy hajnalban fel kellett ülnöm egy teherautóra, és kikísértek a magyar határra, majd át az osztrák határra, hogy tudjak onnan legalább telefonálni. De már nem emlékszem egész pontosan, hogy miért nem lehetett telefonálni. Viszont mondták az oroszok is, meg az osztrákok is, hogy ők átengednek engem. Végül mégsem mertem megcsinálni, mert a magyar rendőrt nem akartam veszélybe hozni, és visszamentem vele. Kiderült később, nem Berlinbe vitték őket, ahogy ő gondolta, hanem vissza egyenest a Szovjetunióba. Föl kellett utaznia Rigába, vagy hová, és onnan tudott egy levelet nekem földadni. A levélből tudtam meg, hogy egyenesen hazavitték, ha hason csúszva is, de visszajön értem. Csak ennyit tudott írni akkor.

Telt-múlt az idő, egy darabig küldött leveleket úgy, hogy valahonnan isten háta mögé utazott, és onnan tudta feladni őket. Aztán csend lett, teltek-múltak az évek. Hosszú idő eltelt, addigra pedig már megismertem a férjemet, sőt, mi több, már a gyerekek is megvoltak. Kicsik voltak.

Egy szép napon azután érkezett egy levél a Szovjetunióból, amin az volt, hogy „Tisztelt Posta, valaki ezen a néven abban a házban lakott, arra kérem a postát, hogy amennyiben már nem lakik ott, legyenek szívesek megállapítani a címét, és továbbítani ezt a levelet.” Ott laktam abban a házban, úgyhogy megkaptuk, és csodálatos módon, mikor kinyitottam, kiderült, hogy a férjemhez szól a levél. Azt írta, hogy gondolja, talán már férjhez mentem, és kéri, ne vegye rossz néven ezt a levelet. Na, Pali állati rendes volt, és meg is volt hatva. Mert az, hogy ilyen tisztességes legyen valaki, hogy először a férjtől kér engedélyt, hogy egyáltalán kapcsolatba léphessen. Nagyon szép levél volt. Megírta, hogy került vissza a Szovjetunióba, azután sok év eltelt, úgyhogy már minden érdektelen. De Pali olyan rendes volt! Azt mondta, hogy szerveznek a Szovjetunióba egy társasutazást, elkezdték hirdetni, és hajlandó lenne kimeneni velem, ha akarom.

Úgyhogy találkoztunk. Meg tudtam írni neki, hogy ebben és ebben a társasutazásban részt veszünk, és így találkozhatunk. Pali a társalgóban várt, félreállt, hogy kettesben találkozhassunk egy pillanatig. Én meg nagyon ki voltam állítva, nagyon akartam imponálni, hogy jaj, hát vajon jól nézek-e ki, meg minden, és a forgóajtónál álltam, ahol meg voltunk percre beszélve, hogy bejön. És egyszer csak ott állt előttem egy angol úr. Ez volt ő. Olyan nagyon jól nézett ki. Megörültünk egymásnak. Pali rögtön beszállt a körbe, úgyhogy két napot töltöttünk egymás társaságában, amíg ott volt a csoport. Ráadásul az öccse, aki szintén tiszt volt, vadászpilóta, és még ismertem innen Magyarországról, ő is átjött többször, és rögtön csatlakozott.

– *Hajdani lovagod nem nőszült meg addigra?*

– De, újra megházasodott, mert elvált ember volt már régebben. Az új feleségének is vittem ezt-azt, ajándékot. Orvosnő volt, vidéken dolgozott akkor, ezért személyes találkozásra nem került sor, meg nem is lett volna értelme fölvenni egy vadonatúj kapcsolatot. Egyikünknek sem jelentett volna semmit ez.

Amíg Fjodor Budapesten dolgozott, utána meg mikor kikerült Ausztriába, minden Isten áldotta este idejött, és reggel visszament Bécsbe. Úgyhogy azért ez nem volt akármilyen történet! Nagyon békés és szép valami volt ez a találkozó. És le lett zárva, persze, teljesen. Pali viszont egy talpig úriember. És minden részletben abszolút normálisan, emberi módon viselkedett, úgyhogy... De azt is kell mondanom, hogy nagyon jól tette Fjodor, hogy a Palinak megírta azt a levelet. Nem tudta, hogy ki az illető, de hogyha van férjem, akkor ne haragudjon. Nem tudom már, hogy fogalmazott, de olyasmit írt, hogy most, mikor már tud jelentkezni, még egyszer életjelt akart adni, és rólam is tudni akarta, mi lett velem.

26

– *És meddig tartottátok a kapcsolatot?*

– Még egy darabig. Addigra már tudtam írni oroszul, amin nagyon csodálkoztam, mert itt németül beszéltünk végig. Utána még néha oroszul váltottunk levelet, hogy mi van a gyerekekkel, meg más ilyen családias természetű dolgokról. Igen, de hát itt nagyon szerették őt a gyáros tulajdonosok, olyan ismerősei voltak, többek közt, mint a Goldbergerék. Az ő gyáruknak is ő volt a parancsnoka, és valósággal rajongtak érte, mindenhová hívták még kirándulni is.

– *Nem hurcolták meg?*

– Nem tudok róla. De engem behívtak egyszer. Szóltam a főkapitány barátunknak. Azt felelte, hogy figyel, s ha bármi van, akkor majd beavatkoznak. De aztán az oroszok, a parancsnokságon csak nagyon kíméletesen foglalkoztak velem, én pedig nagyon ügyesen úgy viselkedtem, hogy az égegyadta világon semmi olyasmi ne hangozzék el, ami akármelyikünknek árthat.

Az utolsó emlékem, hogy amikor az IBUSZ-úton vissza akartunk indulni Moszkvából, nem jött ki a pályaudvarra elbúcsúzni. Amikor megrándult a szerelvény, visszaneéztem a hatalmas peronra... Akkor vettem észre, hogy ott állt egy távolabbi épület mögött, félig takarásban...

– *Milyen romantikus!*

– Ötvenegy évi házasság után nem ezzel foglalkoztam. Nem sok romantika volt egyébként. Előtte senkim nem volt. És aztán is egy jó darabig nagyon nagy gyászban voltam. De aztán hál' Istennek összetalálkoztam a férjemmel, utána pedig nem foglalkoztam többé semmiféle kívülálló érzelmi üggyel.

*

– *Hogy látod, a fiaid örökölték a lelkületedet?*

– Nem voltak ilyen helyzetben. Nekem sem lelkületem volt, hanem helyzetem.

– *De azért lelkületed is.*

– Na, jó, jó, hát nem voltam egy gyáva dög. Igen, mondjuk ilyen értelemben. De helyzetben voltam. Helyt kellett állnom.

– *Ki mondta neked, hogy helyt kell állnod?*

– Senki. Én magam. Helyettem is remegett a mamám minden reggel.

– *És édesapád?*

– Hát, a papa... Nagyon nagy szerencséje volt a papának, hogy állami tisztviselő volt, és a vámigazgatóságon dolgozott, pedig az utolsó percig nem tudta produkálni az árjasági iratokat. Képzeljük el, a báró Hazaynak az unokaöccse, ugye. A nagypapám papírjai se voltak már megfelelők az akkori utolsó korszakban. Remegtünk, mert bármikor lebukhattunk volna. Ugye csak az ő fizetése volt. Nekünk soha nem volt egy fillér megtakarított pénzünk. Leginkább a fizetés miatt remegtünk, hogy legalább az legyen. Szegény anyám is azért ment el dolgozni egy régi vállalatához ott a közelünkben, hogy legyen még egy fizetés, biztosan legyen valami jövedelmünk, hogyha a papát kirúgják. Az én életem egyszerűbb volt. Semmi jelentős. Valójában senki voltam.

– *Nem! Csodálatos élet ez!*

– Dehogy! Nem. A saját vállalatomnál nagyon kommunista voltam. De nem voltam valaki a kommunizmusban sem. Csak eszmeileg voltam abszolút elvi pártember. Szóval nekem a munkásosztály számított csak.

– *Honnan jön a munkásosztály szeretete?*

– Már az apám is mindig arrafelé tájékozódott, míg a legvégén mindentől végleg el nem ment a kedve. Ki sejtette, hogy egy napon szándékosan itthagyt bennünket?...

– *Kicsit nehéz kérdés. Mi vitte rá édesapádat, hogy végül önként kilépjen az életből?*

– Megelégette az egész világot úgy, ahogy van. Mindenütt csak rosszat tapasztalt. Csak nálunk nem. Anyám, míg élt, meg én, meg az öcsém, az biztos hinterland volt. Bár neki nem volt szüksége a nagy hátterekre.

– *Kicsit magára maradt a gondjai-val?*

– Magányos farkas volt, akiről tudtak azért. Aktívan dolgozott sokáig. A háború után főispán lett.

– *Hogy betelt az étellel, hogy elment a kedve, ennek volt bármiféle előzménye? A család sejtette?*

– A családból senki. Szegény anyám nem élt már. Apám újra megnősült, ráadásul az én baráti körömből. Korabeli volt, akit elvett, nagyon szerette. A Szovjetunióból visszajött családból származott az illető. Együtt dolgoztunk, úgy ismerkedtem meg velük, az egész szovjetuniós társasággal. Forradalmárok voltak a harmincas években. A testvérük egy orvos volt. Dél-Magyarországról származtak, ahonnan Rákosi Mátyás, Abda vagy Aba, vagy ilyesmi. Önként kitelepültek a harmincas években a Szovjetunióba. Illetve csak az orvos testvérük, aki ott maradt.

– *És hogy úszta meg az orvospert?*

– Meghalt, úgy.

– *Kivégezték?*

– Hát igen. A felesége egy német színésznő volt, onnan ment haza 45 után, a Szovjetunióból.

28

– *És hogy került egy német színésznő a Szovjetunióba?*

– Ő is forradalmár volt. A család magyar származású tagjai szintén visszajöttek. És ez a nő, aki hozzáment apámhoz, az egyik testvére volt ennek az orvosnak, akit kint kivégeztek. Az egyszer eljött Németországból megnézni az apja testvéreit. Sok olyat ismertem, aki onnan jött vissza 45 után szárnyaszegetten. Kertész Imrének valami rokona volt apám új felesége. Vagy tíz évet éltek még együtt. Mi nagyon-nagyon jóban voltunk utolsó percéig.

– *De annak nem volt előjele, hogy édesapádnak öngyilkossági hajlamai lettek volna?*

– Nem. Bár észrevehettem volna, hogy nem becsüli sokra az életet, hogy ne fordulhatna vele elő ilyesmi azok után, hogy általánosságban mindig csalódás érte politikai a dolgokban.

– *Egy napon váratlanul jött a hír?*

– Szép kis hír volt. Szegény felesége hívott föl, hogy bevett száz darab orvosságot. Borzalmasan megijedtem. Pali akkor közel a lakásukhoz, az Akadémián dolgozott. Mondtam, hogy rohanjon át, mert a papával valami baj van. A mentőkkel ő vitte be a kórházba, de már akkor a végét járta. Három napot élt még.